

CSEPELI GYÖRGY

Professzor emeritus, ELTE TáTK Szociológiai Doktori Iskola

ORCID: 0000-0002-9331-058X

Test és identitás

Absztrakt

A mai nyugati társadalomban nincs már bizonyosságot adó struktúra, melyben az ember, elfoglalva helyét, meghatározhatná magát. Egyedül az ember teste maradt, amit pontosan jelez a divat eltűnése. A divat helyére a test egyéni bemutatására szolgáló én-technika került, amit Dahrendorf úgy jellemezne, hogy már nincs benne ligatúra, csak opció. A modern szociológia óriása, Bourdieu kedvenc kifejezése volt a társadalmi anatómia, melyből a posztmodern világban már kikopott a „társadalmi” jelző, s maradt az „anatómia”.

Kulcsszavak: biosz, hatalom, biopolitika, bűn, eugenetika

Abstract

In contemporary Western society, there is no longer a structure that provides certainty in which persons can occupy and define their place. Only the human body remains, which is precisely indicated by the disappearance of fashion. Fashion has been replaced by the technique of individual's self-presentation of his/her body, which Dahrendorf would describe no longer as ligature, only an option. The favorite expression of the giant of modern sociology, Bourdieu, was social anatomy, from which in the postmodern society the adjective "social" has disappeared, and "anatomy" remained only.

Keywords: bios, power, biopolitics, sin, eugenetics

Az állat élete, Agamben görögből kölcsönzött találó szavával élve, *zoé*, mely az állati szervezet öröklött genetikai programja szerint szervezi, irányítja zökkenőmentesen az állat földi pályafutását a születéstől a halálig. Az ember élete ezzel szemben *biosz*, melynek az életbemaradás és a szaporodás genetikailag meghatározott célja csak létezésének szükséges, de nem elégséges feltétele.

Az állat teste a *zoé* foglya, míg a *biosz* az emberi test ura. Az ember teste jel, egyetlen bizonyítéka annak, hogy van. E jelre további jeleket tehet a közösség, jelezve a megszületett ember és a közössége közötti eltéphetetlen kapcsolatot, de az irány a modernista illúzióktól megszabadul új valóság, mely a szó szoros értelmében lemezteleníti az egyént, aki már nem a társadalmi viszonyainak testetlen hordozója, hiszen nincs többé fix struktúra, melyben elfoglalt helye identitását meghatározná, következésképpen önmeghatározása eszközöként csak a teste maradt.

Másfél évtizeddel ezelőtt Bíró Judittal vezettünk az ELTE Társadalomtudományi Karán egy kutatószemináriumot, melynek tárgya a szülőgyilkosságok voltak. Az ötletet Michel Foucault dokumentumközlése adta, melyben egy fiatal fiú, Pierre Rivière írja le dermesztő részletességgel anyja, húga és öccse lemészárlását. A szegedi Csillagbörtönben diákjainkkal együtt szülőgyilkosokat látogattuk meg, akik közül többen is vállalkoztak arra, hogy részletesen leírják tettüket, annak előzményeit, a tettel kapcsolatosan utólag felmerült gondolataikat. A kutatást utóbb Takács Marianna bevonásával Szentgotthárdon, az akkor még a Fővárosi Önkormányzat irányítása alatt lévő Pszichiátriai Betegek Otthonában folytattuk. A kutatás során azt tapasztaltuk, hogy a magyarországi szülőgyilkosok Pierre Rivière-hez hasonlóan tettüket a lehető legnagyobb brutalitással követték el, arra törekedtek, hogy anyjuk teste tűnjön el, ne maradjon meg belőle épen semmi. A test eltüntetésével a tettesek anyjuk létezését tagadták meg, a jelet megsemmisítve a számukra elviselhetetlen jelentést száműzték a tudatukból.

Ha nem lelki, hanem materiális vagy ideológiai okok motiválják a gyilkosságot, akkor a test eltüntetésének az a pragmatikus indoka, hogy ha nincs holttest, nincs bizonyíték a bűntettre. A második világháború vége felé, szovjet csapatok közeledésének hírére németek a lengyelországi haláltáborok áldozatainak maradványait keresve feltúrták a földet, hogy a népirtásnak ne maradjon nyoma. Hasonló, de kisebb nagyságrendű példa a Batthyány Margit rohonci kastélyában 1945. március 25. hajnalán lezajlott tömeggyilkosság, melynek során a grófnő esztélyén szórakozó vendégek 200 zsidó munkaszolgálatost lőttek agyon, de az áldozatok holttesteit azóta sem sikerült megtalálni. A lengyel tisztok ellen 1940-ben elkövetett katyíni tömeggyilkosság szovjet elkövetői nem tüntették el, csak elrej-

tették áldozataikat, majd azok megtalálását követően a gyilkossággal a németeket vádolták, s az igazságot csak a Szovjetunió összeomlását követően ismerték el.

A saját testhez vezető út első állomása az anya teste, akinek közelsége, érintése a személyiségfejlődés elengedhetetlen feltétele. Az elakadás kivételes esetben okoz gyilkosságot, de minden esetben trauma, ami elvágja az utat a másik testéhez, akinek visszajelzése hiányában a saját test magára marad, fél a másik testétől, nem érinti meg, nem alszik vele, de még csak rá sem néz. Emmanuel Lévinas kivételes érzékenységgel állapítja meg, hogy a test és a saját én-tudat közötti híd valójában a Másik teste¹). Jó példa Levinas tézisének igazolására Andrew Haigh nemrég bemutatott filmje, a *Mind idegenek*², melyben egy magára maradt férfi egy másik férfi testével kapcsolatba kerülve talál rá az idegenségből az intimitásba vezető útra, mely saját testét egyesíti a másikkal.

Külön probléma a holtak teste, melyben nincs élet, nem működik benne az én, de nyugtalanító módon ott van, még ha bomlik, el is tűnik az anyagban. Az egyiptomiak az élők számára láthatatlan palotákat építettek halottaiknak, akik kibelevve, mumifikált állapotban beléptek az örökkévalóságba. A későbbi kultúrák halottainak elporladt teste a múlt és a mindenkori jelen közötti kapcsolatot erősítve az élők közössége számára különleges jelentést nyer, melyből csodák fakadnak, mint arra példa a bodrogkeresztúri csodarabbi, Reb Steiner Saje sírjához évente zarándokló ortodox zsidók több tízezres serege.

Akár él, akár halott, a test a hatalom ágenciája. Amíg él a hatalom birtokosa, addig teste szent és sérthetetlen. A királyokat, noha hatalmuk nincs, ma sem érintheti meg bárki. A királyok érintése Franciaországban egykor gyógyító hatású volt, amit évente betegek ezrei vettek igénybe.³ A hatalom élő birtokosai nem lehetnek betegek, nem láthatjuk őket ágyban, tolószékben, kórházban. Antall József kivételes bátorságára vallott, hogy kórházi szobájából, pizsamában adott interjút, amivel lezárta a rendszerváltozás utáni időszak első nagy politikai válságát. A halott hatalmasok testét mauzóleumok, fényes síremlékek őrzik, míg ki nem derül róluk, hogy méltatlanok az emlékezésre, s akkor utol éri őket a kollektív emlékezetből való kitaszítás átka, a „damnatio memoriae”. Így jártak a francia forradalom idején az egykor nagy pompával eltemetett királyok, vagy legutóbb a spanyol diktátor, Francisco Franco, akit a testét őrző hatalmas templom krip-

1 Emmanuel Lévinas: *Teljesség és végtelen. Tanulmány a külsőről.* 1999.

2 *Mind idegenek vagyunk (All of Us Strangers).* Jamada Taicsi 1987-es *Idegenek* című regénye alapján írta és rendezte Andrew Haigh, 2023.

3 Marc Bloch: *Gyógyító királyok.* 2005.

tájából telepített ki az őt megtagadó jelenlegi demokratikus hatalom. Hasonlóan járt J.V. Sztálin is, akinek a Vörös téri mauzóleumból Lenin mellől ki kellett költöznie egy jóval szerényebb sírba a Kreml fala alatt. Mások holttesteinek egy perc nyugalom sem jutott, Cromwell holttestét eltemették ugyan, de később kiásták, felakasztották, és lefejezték. Feje 20 évig közszemlére téve volt látható a westminsteri apátság előtt álló póznán. Nagy Imrét kivégzése után orosz szokás szerint hasra fektetve, kezét szögesdróttal összekötözve temették el a börtönudvaron, majd onnan titokban a börtön melletti 301-es parcella egyik névtelen sírjába vitték át. Újratemetése teljes tiszteletadással kivégzése évfordulóján, 1989. június 14-én ugyanott történt.

Az élő test élethez való jogának alakulásában a fordulatot az angol parlament által 1679-ben elfogadott *habeas corpus* törvény jelentette, melynek értelmében szabad embert csak törvényes eljárás keretében lehet szabadságától megfosztani. Ezt az elvet a világ számos országában megsértették és megsértik ma is, de ha nem lenne, akkor az önkény uralkodhatna a közösség tagjainak teste felett, mint tette azt annak előtte. A *habeas corpus* szellemében Hannah Arendt szenvedélyesen foglalt állást amellett, hogy az embereknek joguk van arra, hogy jogaik legyenek⁴, de máig nincs válasz arra a kérdésre, hogy kiknek van joguk a *habeas corpus* jogára, megszabhatja-e kötelező erővel bármi a modern államot, hogy valakit polgárai közé befogadjon?

Machiavelli Arisztotelészre hivatkozva azt mondja, hogy a „poliszból kivetett ember isten vagy szörnyeteg”, amivel a fejedelmet figyelmezteti, hogy hatalmát alattvalói felett csak akkor őrizheti meg, ha testüket is ellenőrzi. Ha a fejedelem lemond az alattvalói teste felett gyakorolt ellenőrzésről, akkor szabadjára engedi a testet feszítő erőket, melyek anarchiába taszítják az általa uralni kívánt államot.

Ez a Foucault által nevesített biopolitikai gondolat beépült a közösségi társadalomszerveződést fokozatosan felváltó állam filozófiájába, mely idővel elismerte ugyan minden polgárának jogát az életre és a szabadságra, de a neki nem tetsző életmódot folytató személyekkel szemben korlátozó intézkedéseket hozott, melyek az elmebeteg, a bűnöző, a szerhasználó, a fogyatékos stigmáival megbélyegzett embereket testi mivoltukban megkülönböztetve intézményesen kirekesztette a társadalomból.⁵

⁴ Hannah Arendt: *A totalitarianizmus gyökerei*. 1992.

⁵ Bíró Judit szerk.: *Biopolitika - Drogprevenció. Tanulmányok a kábítószer-fogyasztás megelőzéséről*. 2006.

A test ellenőrzésére irányuló törekvés a nyugati világban a trón és az oltár közötti szövetségtől sosem vonakodó keresztény egyház számára kezdettől fogva vonzó volt. Az egyházi hatóságok által kezdeményezett boszorkány- és eretnek-perek ideológiailag előkészítették az állami biopolitikát. A keresztény egyház kezdettől fogva harcolt azok ellen, akikről úgy tartotta, hogy Isten szívük hajlamai szerint kiszolgáltatotta őket a tisztátalanságnak, nem akadályozva közülük senkit sem abban, hogy megbecstelenítsék saját testüket. „Asszonyaik ugyanis a természetes szokást természetellenessel váltották fel. Ugyanúgy a férfiak is, abahagyva az asszonnyal való természetes életet, egymás iránt gerjedtek vágyra, férfi férfivel űzött ocsmányságot”, írja a pogányokról Szent Pál a rómaiakhoz intézett levelében (Róm 1.26-27), de későbbi leveleiben, melyeket már a megtérített, megkeresztelt hívekhez ír, újra meg újra óvja őket a paráznaságtól, hiszen jól tudta, hogy a pogányok és a keresztények testében ugyanazon kísértések fészkelnek.

Az írástudatlan keresztény hívek által látogatott templomok falaira festett, „szegények Bibliájának” nevezett képi ábrázolásokon látható meztelen testek sokszor a legvadabb szado-mazochista szexuális fantáziákat is túlszárnyalva mutatták azt, amitől annak idején Szent Pál óvta a keresztényeket. A Dante által oly érzékletesen leírt pokolban várható rettenetes testi szenvedések lehetősége láthatóan soha nem riasztotta el a keresztényeket attól, hogy engedjenek a nemiség és az erőszak testükben gyökerező késztetéseitől. A papságot sem kímélő botrányok tanúsítják, hogy az apostoli óvás pusztába kiáltott szó maradt, a bűné nyilvánított paráznaság tetteit meggátolni hivatott túlvilági büntetéssel való fenyegetődzés e világi büntető hatalom hiányában hatástalannak bizonyult.

A csoportnév egyesítő hatalma által dezindividualizált társadalmi nagycsoportok, nemzetek, etnikumok, vallási fanatikusok között dúló konfliktusok minden gátlástól felszabadult tereiben testek ütköznek, melyek találkozásakor a fajtalankodás és a vérengzés keveredik, nem kímélve sem a női, sem a férfi testeket. Legutóbb a 2023 őszén Gázából indult terrortámadáskor láthattunk Tacitus tollára méltó jeleneteket, melyek az örökké visszatérő népiértó háborúk elengedhetetlen velejárói.

A gyarmatosítás által megszült faji gondolat és az eugenetika bizarr egymásra találása indította Hitlert a népnemesítés kegyetlen gyakorlatára, melynek keretében a családokból összegyűjtötték, majd speciálisan felszerelt központokban kivégezték azokat gyermekeket és felnőtteket, akik nem feleltek meg a német embert méltóan megjelenítő testi és lelki elvárásoknak. A Führer rendeletére létrehoztak egy gázzal, méreginjekcióval, éheztetéssel működtetett gyilkoló

szervezetet, mely 1941-ben az egyházak tiltakozására ugyan leállt, de mintája lett a megsemmisítő táborokban sokkal nagyobb méreteken zajló tömeggyilkosságoknak. Himmler az SS tagjait eleve úgy válogatta ki, hogy a Lebensborn program házaiban alkalmasak legyenek tisztavérű német faj tenyésztésére. Norvégiában nőket kényszerítettek német katonákkal nemi aktusra, melynek eredményeként több tízezer „árja” gyermek született. A megszállt Lengyelországban Himmler megbízottjai a testpolitikai szempontból ígéretes kisgyermeket születőktől elragadták és gyermektelen családoknak adták.

A második világháború után az európai jóléti államok mindenki számára hozzáférhető egészségbiztosítási, mentálhigiénés szolgáltatásokkal segítették és segítik polgáraikat testük és lelkük karbantartásában, genetikai tanácsadást biztosítanak számukra, hogy kiszűrve az örökletes testi deformációk potenciális hordozóit, utódaik ép testtel szülessenek.

A jóléti jelzőre teljességgel méltatlan mai magyar állam nem érdeklődik polgárai testi egészsége iránt, bajaiban nem siet segítségére, de nem riad vissza attól, hogy maga szabja meg, mi a férfiak és mi a nők teste, jogi kényszerrel megakadályozva férfi testben nőként, női testben férfiként szenvedő polgárait abban, hogy nemi diszfóriájuktól megszabaduljanak. Pócsi Orsolya szociográfiai interjújában egy roma férfi arról beszél, hogy négy gyermekét hatóságilag lánynak állapították meg, jóllehet a gyermekek fiúként nőttek fel.⁶ Egyes államokban a női test gyarmatosítása folyik, a meg nem született, nem kíván magzat képzelt érdekeire hivatkozva kikényszerítve a szülést. Az állam hatalmasai képmutató módon Szent Pál családképét hangoztatják, miközben közülük többek nemi viselkedése ortogonálisan más. A gyógyíthatatlan betegségben nemrég elhunyt Karsai Dániel által sürgetett eutanáziáról hallani sem akarnak, az azonos nemű pároktól megtagadják az örökbefogadás jogát, inkább hagyva a kórházakban a nem kívánt újszülötteket, akiknek esélyeit a minőségi életre minden család nélküli nap rontja.

Az előadást azzal fejezem be, amivel kezdtem. Ha emlékeznek rá, azt mondtam, hogy ma nincs már fix struktúra, melyben az ember elfoglalva helyét meghatározhatná magát. Egyedül a test maradt, amit pontosan jelez a divat eltűnése. A divat helyére a test egyéni bemutatására szolgáló én-technika került, amit Dahrendorf úgy jellemezne, hogy már nincs benne ligatúra, csak opció.⁷ Annak idején Bour-

⁶ Pócsi Orsolya: *Oszkár fia. Szociográfia*. 2024. 47–60.

⁷ Keszeg Anna: *Divatújratervezés – A kortárs divat médiaműködései*. Budapest: Metropolitan Alkotóegyetem, 2022.

dieu kedvenc kifejezése volt a társadalmi anatómia, melyből mára kikopott a „társadalmi” jelző, s maradt az „anatómia”.

Irodalom

- Agamben, Giorgio: *Homo sacer. A szuverén hatalom és a pusztaság élet.* Ford. Csordás Gábor. Budapest: Typotex, 2023.
- Arendt, Hannah: *A totalitarizmus gyökerei.* Ford. Braun Róbert, Erős Ferenc, Berényi Gábor, Seres Iván. Budapest: Európa, 1992.
- Bíró Judit szerk.: *Biopolitika - Drogprevenció. Tanulmányok a kábítószer-fogyasztás megelőzéséről.* Budapest: L'Harmattan, 2006.
- Bloch, Marc: *Gyógyító királyok.* Ford. Haas Lídia. Budapest: Osiris, 2005.
- ELTE Oresztész Műhely: *Szülőgyilkosságok Magyarországon az ezredfordulón.* Budapest: Apeiron, 2012.
- Foucault, Michel: *Én, Pierre Rivière, aki lemészároltam anyámat, húgomét és öcsémét. Egy XIX. századi szülőgyilkosság.* Ford. Ádám Anikó, Lóránt Zsuzsa. Budapest: Jósöveg, 1999.
- Keszeg Anna: *Divatújratervezés – A kortárs divat médiaműködései.* Budapest: Metropolitan Alkotóegyetem, 2022.
- Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és végtelen. Tanulmány a külsőről.* Ford. Tarny László. Pécs: Jelenkor, 1999.
- Pócsi, Orsolya: Oszkár és fiai. Szociográfia. *Mozgó Világ.* 2024. 50. 11. 47–60.